

SZABÓ VIKTOR

Történelmi paradigma- és panteonváltás az 1917. októberi forradalmat követően, és értékelése a rendszerváltás utáni történetírásban

Paradigmaváltás

Mint ahogyan az közismert, az 1917-es bolsevik hatalomátvétel után, akárcsak az élet minden más szegmensében, a történelemtudomány területén is jelentős változást okozott a fiatal szovjet állam forradalmi marxista ideológiája. Ennek lényege abban állt, hogy az események egymásutániságáról, a marxi formációelmélet szellemében, a különböző formációkba való átmenetet képező osztályharcra került át a hangsúly. Bár ennek megfelelően elsősorban a társadalom- és gazdaságtörténet került előtérbe, a legitimációs ideológia szempontjából fontos feladattá vált az osztályharc, a forradalmi hagyomány, valamint a tudományos és kulturális fejlődés történelmi képviselőinek méltatása is a korábbi „uralkodók és szolgáik” kultusza helyett.

A fordulat történelemfelfogásra gyakorolt hatását Krausz Tamás részletesen elemezte *Pártviták és történelemtudomány* című művében.¹ A monográfia jól szemlélteti, hogy a korábban uralkodó, többek között Miljukov és Sztruve által képviselt liberális, államközpontú történelemszemléletből a politikai harc során Plehanov és Pokrovszkij munkásságán keresztül hogyan mozdulnak el a marxista felfogás felé, amely az európai fejlődéshez kapcsolja az orosz történelmet.

Jelen dolgozatban a kérdést inkább arra irányítjuk, hogy miként próbálták ezt az új panteont a gyakorlatba átültetni, és erről milyen értelmezések születtek az utóbbi 30 évben. Mindenekelőtt két értelmezést szeretnék kiemelni és szembeállítani egymással: Vörös Boldizsárét² és a Cseljabinszki Egyetem kutatóját, N. V. Salajeváét.³

Mindketten foglalkoztak a dolgozatban központi kérdést képező névlistával, amit a Népbiztosok Tanácsa 1918. július 30-án fogadott el, s augusztus 2-án publikálták Lenin, Boncs-Brujevics és Gorbunov aláírásával, „A Közoktatásügyi Népbiztosság Képzőművészeti Osztálya által a Népbiztosok Tanácsának ajánlott személyek listája,

---

¹ Krausz Tamás: *Pártviták és történettudomány*. Viták „az orosz történelmi fejlődés sajátosságairól”, különös tekintettel az 1920-as évekre. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.

² Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni”? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2004. 69–76.

³ Salajeva, N. V.: Plan szovetszkij monumentalnoj propagandi: problemi realizacii. 1918–1921 godi. Vesztnyik Cseljabinszkogo goszudarsztvennogo unyiversityeta. 2014. No. 8 (337). Isztorija. Vip. 59. 30–35.

akiknek emlékmű állítása javasolt Moszkvában és az OSzFSzK más városaiban” címmel.⁴ A rendelet szövege:

A Népbiztosok Tanácsa folyó év július 30-án, áttekintve a szocializmus, a forradalom stb. nagy alakjainak szánt, a Közoktatásügyi Népbiztosság által összeállított emlékmű-tervezetekről szóló listát, így határoz:

- a) A szoborállításban első helyre helyezi a forradalom legnagyobb alakjait: Marxot és Engelst.
- b) Az írók és költők közé beveszi a legnagyobb külföldieket is, pl. Heinét;
- c) Eltávolítja Vlagyimir Szolovjovot;
- d) Felveszi a listára Baumant és Uhtomszkijt;
- e) Felszólítja az oktatásügyi népbiztost, hogy egyezzen meg a Munkás-, Katona- és Parasztküldöttek Moszkvai Tanácsának Elnökségével, és azonnal hajtsa végre az emlékművek felállítását. Bármilyen fennakadással számoljon be a Népbiztosok Tanácsának.

Azon személyek listája, akiknek emlékmű állítását javasolták Moszkvában és az OSzFSzK más városaiban, Közoktatásügyi Népbiztosság Képzőművészeti Osztálya által a Népbiztosok Tanácsának benyújtva

I. Forradalmárok és közéleti személyiségek:

1. Spartacus. 2. Tiberius Gracchus. 3. Brutus. 4. Babeuf. 5. Marx. 6. Engels. 7. Bebel. 8. Lassalle. 9. Jaurés. 10. Lafargue. 11. Vaillant. 12. Marat. 13. Robespierre. 14. Danton. 15. Garibaldi. 16. Sztjepan Razin. 17. Pesztyel. 18. Rilejev. 19. Herzen. 20. Bakunyin. 21. Lavrov. 22. Halturin. 23. Plehanov. 24. Kaljajev. 25. Volodarszkij. 26. Fourier. 27. Saint-Simon. 28. Rob. Owen. 29. Zseljabov. 30. Szojja Perovszkaja. 31. Kibalsics.

II. Írók és költők:

1. Tolsztoj. 2. Dosztojevszkij. 3. Lermontov. 4. Puskin. 5. Gogol. 6. Radiscev. 7. Belinszkij. 8. Ogarjov. 9. Csernisevszkij. 10. Mihajlovszkij. 11. Dobroljubov. 12. Piszarev. 13. Gleb Uszpenszkij. 14. Szaltikov-Scsedrin. 15. Nyekraszov. 16. Sevcenko. 17. Tyutcsjev. 18. Nyikityin. 19. Novikov. 20. Kolcov.

III. Filozófusok és tudósok:

1. Szkovoroda. 2. Lomonoszov. 3. Mengyelejev.

IV. Festők:

1. Rubljov. 2. Kiprenszkij. 3. Aleksz. Ivanov. 4. Vrubelj. 5. Subin. 6. Kozlovskij. 7. Kazakov.

V. Zeneszerzők:

1. Muszorgszkij. 2. Szkrjabin. 3. Chopin.

VI. Színészek:

1. Komisszarzsevszkaja. 2. Mocsalov

---

⁴ Szpizsok lic, koim predlozsena posztavitj monumenti v g. Moszkve i drugih gorodah RSzFSzR, predsztavlennij v Szovet Narodnih Komisszarov Otgyelom izobrazityelnih iskussztv Narodnogo komisszariata po proszvescsenyiju. Izvesztijja VCIK No. 163 (427), 1918.08.02.

Panteonváltás elméletben...

Ez az emlékműállítási és -ledöntési igény nem új keletű. A februári forradalom után március 18-án Kijevben pl. eltávolították Sztolipin szobrát, s ugyanebben a hónapban Kanszk-Jenyszejszk polgárai hozzájárultak az oda száműzött forradalmárok javaslatához, miszerint II. Sándor helyi emlékművét cseréljék ki egy szabadságharcos-emlékművel. Bár az Ideiglenes Kormány foglalkozott a kérdéssel, általános jellegű intézkedéseket nem hoztak a cárok, nagyhercegek és tábornokok emlékműveinek eltávolításáról, így azok (túlnyomórészt) a helyükön maradtak, ahogy Vörös Boldizsár utal erre.⁵

Az emlékműállítási és -döntési a Népbiztosok Tanácsának 1918. április 14-i dekrétumára vezethető vissza „A cárok és szolgálók tiszteletére emelt emlékművek eltávolításáról és az oroszországi szocialista forradalom emlékmű-terveinek kidolgozásáról”.⁶ Ennek szövege:

Az Oroszországban lezajlott nagy fordulat elismeréseképpen a Népbiztosok Tanácsa határozatot hoz:

- 1) Az emlékművek, amelyeket a cárok és szolgálók tiszteletére emeltek, és nem rendelkeznek sem történelmi, sem művészeti értékkel, eltávolíttatnak a terekről és utcákról, és részben raktárba helyezendők, részben gyakorlati jellegű célokra használandók.
- 2) A Közoktatásügyi és a Köztársasági Vagyongazdálkodási Népbiztosságokból és a Közoktatásügyi Népbiztosság alá tartozó Képzőművészeti Osztály Vezetőségéből létrehozott Különleges Bizottságot felkéri, hogy Moszkva és Pétervár művészeti kollégiumaival egyetértésben határozzák meg, milyen emlékműveket kell elbontani.
- 3) Ugyanezt a Bizottságot felkéri a művészeti erők mobilizálására és széleskörű pályázat szervezésére az emlékműtervek kidolgozására, amelyek az Oroszországi Szocialista Forradalom nagy napjaira kell emlékeztessenek.
- 4) A Népbiztosok Tanácsa kifejezi kívánságát, hogy május 1-jének napjára már bontsák le a legrútabb bálványok egy részét, és állítsák fel az új emlékművek modelljeit, hogy a tömegek elbírálhassák.
- 5) Ugyanezt a Bizottságot felkéri, hogy sürgősen készüljön fel a város feldíszítésére május 1-jének napjára, és cserélje le a feliratokat, emblémákat, utcaneveket, címereket stb. a forradalmi dolgozó Oroszország érzéseit és gondolatait kifejező újakra.
- 6) A területi és kormányzósági Tanácsok a fent nevezett Bizottsággal való egyeztetés útján végezzék el ugyanezt a feladatot.

Látható tehát, hogy nem minden emlékművet kívántak ledönteni, csak amelyek nem rendelkeztek művészeti értékkel. Az új emlékművek állítását pedig rendkívül demokratikus szellemben, a művészek bevonásával, nyílt pályázat és tömegek általi elbírálás útján kívánták létrehozni. Jellemző erre az időszakra a nagy sietség, a fenti

⁵ Vörös, i. m. 2004, 69.

⁶ http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_270.htm (utolsó megtekintés: 2019.11.30.)

rendeletből is kitűnik, hogy május 1-jére szeretnének elkészülni mindennel, ezért gyakori az *ad hoc* jelleg. Emellett látható az a központi törekvés is, hogy az emlékmű-állítást vidékre is kiterjesszék. Végezetül kiemelendő, hogy a dekrétumban szó esik a cári korszakra emlékeztető egyéb térelemek (utcanevek, feliratok, emblémák, címerek) eltávolításáról (vagy legalábbis letakarásáról) is, ami a proletariátus szimbolikus térfoglalási kísérletét hivatott jelezni.

A dekrétum egy 1918. március eleji legendás beszélgetésre vezethető vissza Lunacsarszkij és Lenin között, amikor utóbbi kifejtette, mennyire lenyűgözte Tommaso Campanella *Napvárosá*-nak leírása. E város falain olyan freskókat képzel el a szerző, amelyek a fiatalok számára szemléltető leckékként szolgálnak a természettudományokban, a történelemben, továbbá felébresztik az állampolgári öntudatot; vagyis közreműködnek az új nemzedékek oktatásában, nevelésében. Lenin úgy vélte, hogy az elképzelés néhány változtatással a fiatal Szovjet-Oroszországban is megvalósítható. Jól látta, hogy az ország éghajlata miatt aligha lett volna megoldható freskókkal díszíteni a falakat, de propagandisztikus feliratok elhelyezésével, emlékművek (mellszobrok, egészalakos ábrázolások, féldomborművek, szoborcsoportok) felállításával áthidalható lett volna szerinte ez a probléma. Lunacsarszkij visszaemlékezései alapján Lenin ezen beszélgetés során tűzte ki azt a feladatot, hogy össze kell állítani azon személyek listáját, akik a szocializmus előfutárai, teoretikusai és harcosai voltak, valamint azokét, akik – ha nem is álltak közvetlen kapcsolatban a szocializmussal – a filozófiai gondolkodás, a tudomány, a művészet fáklyavivőiként a kultúra igazi hőseinek számítanak. Elgondolása szerint e lista alapján kellett volna akár ideiglenes, gipszből vagy betonból készült műveket rendelni a szobrászoktól. Fontosnak tartotta, hogy ezek a tömegek számára könnyen érthetőek legyenek, a talapzatokra pedig magyarázó feliratokat képzel el az adott személyről. Végezetül felhívta rá a figyelmet, hogy minden efféle emlékművek leleplezése legyen a propaganda kiemelt eseménye, egyfajta kis ünnepség, s ezek az évfordulók alkalmából megismételhetők, természetesen mindig összekapcsolva az illető alakját a bolsevik forradalommal, annak aktuális feladataival.⁷

... és gyakorlatban

A hivatalos szovjet történetírás évtizedekig ezt tartotta az ún. „monumentális propaganda” megszületésének, s amellet hogy díszes albumokban tették közzé ennek eredményeit, a kialakulás és fejlődés kevésbé legendás körülményeit

---

⁷ <http://lunacharsky.newgod.su/lib/vospominaniya-i-vpechatleniya/lenin-o-monumentalnoj-propagande/> (utolsó megtekintés: 2019.11.30.); v. ö. Vörös, i. m. 2004, 70. 3. lj.

teljesen figyelmen kívül hagyták. A lista keletkezésének behatóbb vizsgálatakor azonban kiderül, hogy Lunacsarszkij emlékezete nem volt teljesen megbízható, és úgy adta elő a beszélgetést, mintha már márciusban végleges formát öltött volna az egész koncepció. Ez a törvényhozás szintjén valamelyest igaz is volt, a gyakorlati megvalósítás azonban számos akadályba ütközött.

A Lunacsarszkij által is említett (jó fél évvel később elkészült) listán szereplő személyek részletes elemzése feltárhatja előttünk a bolsevikok legitimációs ideológiájának különböző rétegeit. Ez már csak azért is fontos, mert ha végignézzük a névsoron, meglehetősen színes kavalkádot látunk, ami arra enged következtetni, hogy a kanonizálás nem egyik pillanatról a másikra alakult ki. A lista a személyiségeket 6 kategóriára osztja, de ezen belül csak az első kettő van részletesen kidolgozva, a többi csak néhány odavetett névből áll.

A panteonváltásról kialakult koncepciók a történeti kutatásban

Ahogy már említettük, a marxista történetírás nem foglalkozott részletekbe menően a forradalmi kánon kialakulásával, azonban nyugati kutatók, a rendszerváltás után pedig már a volt keleti blokk országainak történészei is figyelmet fordítottak a kérdésre. Ezek közül egy magyar (Vörös Boldizsár) és egy orosz (N. V. Salajeva) értelmezést érdemes kiemelni.

Vörös Boldizsár elsősorban Hans-Jürgen Drengenberg⁸ és Richard Stites⁹ munkáit, valamint kvantitatív módszereket felhasználva az alábbi fontosabb következtetésekre jut.¹⁰

(1) Feltűnő a „belföldiek” túlnyomó többsége a „külföldiekhez” képest: 47 személy – 45 orosz és 2 ukrán (71,2%) – áll szemben összesen 19 „külföldivel” (28,8%); arányuk tehát 2,47:1.

(2) Ezzel szemben az I. kategóriában teljesen más a megoszlás: itt 13 „belföldi” (41,9%) szerepel 18 „külföldi” mellett; az arány itt a külföldiek javára 1,38:1.

---

⁸ Drengenberg, Hans-Jürgen: Die sowjetische Politik auf dem Gebiet der bildenden Kunst von 1917 bis 1934. Berlin, 1972. (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 16.)

⁹ Stites, Richard: Iconoclastic Currents in the Russian Revolution: Destroying and Preserving the Past. In: Gleason, A. – Kenez, P. – Stites R. (eds.), Bolshevik Culture. Experiment and Order in the Russian Revolution. A Special Study of the Kennan Institute for Advanced Russian Studies. The Wilson Center 5. Bloomington–Indianapolis, 1989; Stites, R., Revolutionary Dreams. Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution. New York–Oxford, 1989; Stites, R., Festival and Revolution: The Role of Public Spectacle in Russia, 1917–1918. In: Strong, J. W. (ed.), Essays on Revolutionary Culture and Stalinism. Selected Papers from the Third World Congress for Soviet and East European Studies. Columbus, Ohio, 1990.

¹⁰ Vörös, i. m. 2004, 72–74.

(3) a 13 „belföldi” között feltűnően magas a Romanovok merényletinek aránya: 38,4% (Kibalsics, Zseljabov, Szofja Perovszkaja, Halturin, Kaljajev), ami a cárgyilkosságot hivatott legitimálni.

(4) A lista további kategóriáiban, Chopin kivételével, kizárólag „belföldiek”, a 2 ukránt (Sevcsenkót és Szkovorodát) leszámítva pedig csak oroszok vannak jelen. Vörös szerint Chopin feltehetőleg azért került be, hogy jelezze a hivatalos szovjet-orosz politika eltérését a cárizmus lengyelellenességétől, és egyben utaljon a forradalmi összetartozásra is.

(5) Azzal a gesztussal, hogy a színészek külön kategóriát kaptak, a hivatalos politika egy olyan művészeti ágnak adta meg a tiszteletet, amely Oroszországban hagyományosan különös közkedveltségnek örvendett, de hivatalos szinten korábban lenézően bántak velük.

(6) Végezetül, amiért Vörös Boldizsárt az egész kérdés kifejezetten érdekli: a Tanácsköztársaság későbbi vezetői, elsősorban a Szovjet-Oroszországban tartózkodó Kun Béla, határozott érdeklődést mutatott a hagyományteremtés eme módszerei iránt, s kész mintákat vehetett át a Magyar Tanácsköztársaság számára.

A szerző átveszi Stites azon értelmezését a „külföldi”–„belföldi” aránnyal kapcsolatban, miszerint Lenin határozottan törekedett arra, hogy történelmileg legitimálja a forradalmat és minél gyorsabban kommunikálhasson a városi tömegekkel, megteremtve a proletárdiktatúra saját hagyományrendszerét. Ugyanakkor igyekezett az új rendszer számára megnyerni az értelmiség, továbbá a kispolgárság legalább egy részét, hiszen véleménye szerint „a kispolgárság pedig, gazdasági helyzeténél fogva, hazafiasabb akár a burzsoáziánál, akár a proletariátusnál”.

Ezt a kapcsolatteremtési igényt tükrözné tehát a lista fentiekben bemutatott „külföldi”–„belföldi” megoszlása. Abból kifolyólag, hogy a „külföldiek” 1 kivétellel valamennyien a 66 fős sorozat csaknem felét kitevő I. kategóriában találhatóak, a többiben pedig szinte kizárólag oroszok szerepelnek, úgy tűnik, hogy miközben Lenin a tömegekkel el akarta fogadtatni a nemzetközi forradalmi hagyományokat – s egyúttal történelmileg legitimálni a bolsevik forradalmat – azok hőseinek ábrázolásán keresztül, gondosan ügyelt arra is, hogy az internacionalizmust ellensúlyozza a nemzeti forradalmárok, valamint az orosz kultúra nagyjainak méltatásával.

Összességében Vörös Boldizsár főleg másodlagos nyugati forrásokból dolgozva, a lista szereplőinek nemzetiségi hovatartozásával történő számolgatás nyomán egyszerű hatalomtechnikai fogássá degradálja a panteon kérdését, pedig a probléma ennél jóval összetettebb. A kispolgári patriotizmusra való apellálás kapcsán idézi Lenin két

művét (*Napjaink legfontosabb feladata*, valamint *Pityirim Szorokin értékes beismerése*).¹¹ Kétségtelen, hogy a külföldi intervenció kölcsönzött a forradalomnak egyfajta honvédő szellemet, azonban ez a patriotizmus funkcióváltáson megy keresztül, és a szülőföld védelmén túl a szocialista forradalom vívmányainak megvédését is magában foglalta, amely a kispolgárság számára nem volt feltétlenül vonzó alternatíva.

N. V. Salajeva cseljabinszki kutatónő megközelítése inkább mikrohistorikus jellegű, korabeli források, és egy 2010-ben megjelent dokumentumgyűjtemény¹² alapján próbálja feltárni a „monumentális propaganda” létrejöttének folyamatát. Őt elsősorban a folyamat érdekli, ezáltal próbálja „leleplezni”, hogy a bolsevik propaganda mégsem volt olyan hatékony, mint ahogyan az a legendák nyomán ránk maradt. A legfontosabb megállapításai a következők.

(1) A terv megvalósításának 3 alapvető akadálya volt: 1. életbe léptetésének sürgetése (Lenin többször is személyesen foglalkozott a kérdéssel);¹³ 2. a finanszírozás hiánya (a történelmi háttér ismeretében nem ez volt az elsődleges feladat); 3. az intézményi felelősségi körök tisztázatlansága (ez, ill. a személyes ellentétek jól rekonstruálhatóak Lunacsarszkij és Lenin levelezéséből)¹⁴

(2) Falun a „monumentális propagandának” semmilyen kimutatható jele nincs, azaz a terv agitációs-hatalomtechnikai hatása szinte kizárólag a munkásosztályra irányult. Pl. az októberi forradalom első évfordulóján állítottak emlékműveket Oroszország központi és Volga-menti részének városaiban. Az első, teljes országot felölelő efféle propaganda a Lenin-szobrok elterjesztése volt 1924 tavaszán-nyarán.¹⁵

(3) A listára Salajeva szerint azért volt szükség, mert sokszor a művészek sem tudták, hogy kiről is kellene szobrot készíteni, pl. felmerült P. Cézanne, Vaszilij Ivanovics Bazsenov, Umberto Boccioni neve is a lehetséges alanyok között.

(4) Az 1918. augusztus 2-án publikált listára a proletariátus harca történetének felmagasztalása érdekében a forradalmárokkal egy sorba kerültek olyan emberek, akik sohasem hívtak fel forradalomra (bolsevik értelemben), és sohasem harcoltak

¹¹ V. I. Lenin Művei 1–39. Budapest, Szikra Kiadás, 1951–1964, 27. k. 148–153, ill. 28. k., 182–191.

¹² Hudozslesztvennaja zszny szovetszkoj Rosszii. 1917–1932. Szobityija, fakti, kommentarii: szbornyik matyerialov i dokumentov. Moszkva, 2010.

¹³ A Népbiztosok Tanácsa 1918. július 7-i, 30-i és augusztus 2-i ülésén is foglalkoztak a kérdéssel. V. ö. Salajeva, i. m. 2014, 32. és 17. l.j.

¹⁴ A közoktatásügyi népbiztos A. V. Lunacsarszkij és a köztársasági vagyonkezelési népbiztos P. P. Malinovszkij között személyes ellentét húzódott. V. ö. pl. Salajeva, i. m. 2014, 29–31.

¹⁵ Ez azonban már Lenintől és tulajdonképpen szellemétől is független aktus volt. V. ö. Velikanova, Olga: Lenin alakja a húszas évek tömegkultúrájában. http://www.eszmelet.hu/olga_velikanova-lenin-alakja-a-huszas-evек-tomegkultura-jaban/ (utolsó megtekintés: 2019.11.30.)

érte. Így pl. Marx és Engels mellett megnevezték Spartacust és Gracchust, Babeuföt, Robespierre-t és Sztjepan Razint, Saint-Simont és Puskind stb.

Salajeva rövid cikkében a lista részletes ismertetésébe nem merül bele, elsősorban inkább annak hevenyészett, *ad hoc* jellegére hívja fel a figyelmet. Úgy véli, hogy ezek nevek, amiket kevés dolog egyesít a szovjet mítoszteremtés számára annyiból fontosak voltak, hogy kisebb-nagyobb mértékben megszemélyesítették magukban a zsarnokság elleni harcot, és megtestesítették a „megnyomorítottak, megalázottak és megsértettek” jogokért és szabadságért, a „fényes jövőért” vívott harcának előtörténetét. Ebben az esetben a személyiség szerepének szemiotikai értelme a múlt és a jelen összekapcsolásában állt, ugyanakkor létrejöttek vele a mítoszalkotás későbbi folyamatának feltételei is.

Ugyancsak az *ad hoc* jellegre, valamint az intézményi felelősségi körök tisztázatlanságára utalnak Lunacsarszkij Leninnek címzett szavai 1918. szeptember közepéről:

Kedves Vlagyimir Iljics!

Nem mondhatnám, hogy el voltam ragadtatva annak az ötven hősnek elég tarka listájától, melyet Moszkvában állítottak össze, és még meg is toldották az én nyilatkozatom otromba paródiájával, amin joggal vihog az egész burzsoá sajtó. Mindez azonban az én tudtomon kívül történt.¹⁶

Összességében Salajeva szerint a különböző rendelkezések és listaállítások nagy propagandahatást nem váltottak ki, és sokszor a bolsevik párt tagjainak is el kellett magyarázni, ki miért került fel a névsorra.

Korabeli sajtóvisszhang

A lista újabb értelmezései mellett érdemes visszatekinteni arra, milyen reakciókat váltott ki az új panteon létrehozására tett kísérlet. Ezáltal autentikusabb képet kaphatunk arról, mit jelentettek a forradalom résztvevői számára a nevek.

Érdemes idézni Vlagyimir Fritsche későbbi akadémikus és a *Literatur i marksizm* főszerkesztője *A nemzetközi kultúra panteonja* című cikkét, amely a *Pravda* hasábjain jelent meg 1918. augusztus 7-én.¹⁷

Cikkében Fritsche az I. kategóriába tartozó személyeket elemzi részletesen. Ezért, hogy pontosan lássuk, milyen rétegekből is épült fel a bolsevikok legitimációs ideológiája, érdemes felidézni, hogy milyen csoportosításokat alkalmazott, és az egyes személyeknél milyen jellemzőt emelt ki:

– Spartacus, a felkelő római rabszolgák vezetője;

---

¹⁶ Lenin és Lunacsarszkij. Levelek, dokumentumok, feljegyzések. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979, 46.

¹⁷ Fritsche, Vlagyimir: Panteon mezsdunarodnoj kulturi. Pravda No. 165 (1918. augusztus 7.)

- Gracchus-testvérek,¹⁸ római „csernoperegyelecek”;
- a „republikánus” Brutus, aki „a zsarnok Caesarra támadt, s ezt a történetet számos költő megénekelte”;
- a francia forradalom nagy alakjai, „a konvent és a klubok nagy szónokai”: Danton, Robespierre és a „nép barátja”, az „arisztokráta által megölt” Marat;
- a „vörös tábornok”, Garibaldi, „Olaszország nép-nemzeti hőse, aki megtisztította hazája földjét a saját és idegen elnyomóitól, s aki üdvözölte az Internacionálé felkelő napját”;
- Babeuf, *Az egyenlők összeesküvése* írója;
- az utópisták: Saint-Simon, Fourier és Owen;
- a proletárszocializmus vezetői: Marx, Engels, Lassalle, Bebel, Jaurès;
- a Kommünnek, a „proletárdiktatúra eme első tragikus próbálkozásának hősei”, Lafargue és Vaillant, a francia marxizmus akkori vezérei.

Más népek hősei és harcosai után az oroszországi „felszabadító mozgalom” alakjaira tér át, akik között megtalálhatóak:

- a „volgai betyársereg atamánja, Sztjenyika” (*sic!*);
- a dekabristák vezetői: „Pesztjel karddal, Rilejev lanttal”;
- Herzen, a *Kolokol* kiadója;
- Lavrov, a *Történelmi levelek* szerzője;
- „Marx ellenfele az Internacionáléban, az anarchista Bakunin”;
- a „narodovolecek dicsőséges plejádja, a cárgyilkosok”: Zseljabov, Perovszkaja és Kibalcsics. Utóbbinál Fritsche külön kiemeli, hogy „egész hatalmas tudományos tehetségét a forradalom ügyének adta, foglalkozott pl. a repülés gondolatával”;
- a következő személy Pjotr Alekszejev, aki Fritsche szavaival „az egyik első tudatos proletár, akinek bíróság előtti beszéde első kézből mutatta meg, hogy a történelem színpadán új, és első osztályú politikai erő jelent meg; beszédének záróakkordja (nevezetes jóslata az önkényuralom megdöntéséről a munkások által) azért kiált, hogy nevét arannyal vessék márvány piedesztálra”,¹⁹
- Sztjepan Halturin, „az első munkásszövetség megalapítója, a narodnyik értelmiség első ellenfele, aki aztán hangot adott a munkásosztály számára elengedhetetlen politikai szabadság megértésének és megvédésének, majd a terroristák közé állt, és robbantást szervezett a Téli Palotában”;

¹⁸ Nála mindkettő szerepel, míg a listán csak Tiberius Gracchus.

¹⁹ Pjotr Alekszejev meglehetősen hosszú méltatást kapott annak ellenére, hogy a listán egyáltalán nem szerepel, helyette ugyanis Szergej Alekszandrovics Romanov nagyherceg gyilkosa, Kaljajev került fel.

– Plehanov, „az orosz marxizmus alapítója, aki műveivel eloszlatta a narodnyik értelmiség előítéleteit, s megteremtette a talajt, hogy Oroszországban is létrejöhessen egy szocialista proletár párt”;

– végezetül Fritsche még egy „kedves proletár alak”-ot, az „ellenforradalmárok keze által megölt” Volodarszkijt említi.

Ezek alapján látható, hogy a nemzetközi felszabadító, forradalmi és munkásmozgalmak (különös tekintettel a francia jakobinusokra, a szocialista teoretikusokra, a párizsi Kommünre, az Internacionáléra) méltatása mellett már létezik egyfajta jól kialakult hazai forradalmi hagyomány is, amely egyáltalán nem nevezhető „szektásnak”, hiszen megtalálható benne a mensevik Plehanov vagy az anarchista Bakunyin is. Érdemes megjegyezni, hogy a leghosszabb méltatásokat a politikai terroristák kapták, ami alátámaszthatja Vörös Boldizsár állítását a cári család meggyilkolásának legitimálásáról, egyúttal pedig azt is jelzi, hogy az ő panteonban betöltött szerepüket kellett a leginkább megmagyarázni.

Külön kiemelendő Volodarszkij, aki akkor a legújabb áldozat volt, s ezáltal nemcsak a múlt és a jelen közötti kapcsolatot jelenti, hanem a jövő felé is mutat. Jelzik vele, hogy az oroszországi forradalom fajsúlyát tekintve történelmi tett, ami helyet követel magának a munkásmozgalom történetében. Ugyanakkor a kialakuló polgárháborús helyzet miatt egyúttal befejezetlen is, ami előrevetíti a panteon jövőbeli bővülését az új hősökkel és áldozatokkal.

Felmerülhet a kérdés, hogy Vlagyimir Fritschének, vagy bárki másnak a kortársak közül feltűnt-e a nemzetiségek eloszlása, aminek Vörös Boldizsár olyan nagy figyelmet szentelt. A válasz: igen, csak nem teljesen olyan formában, ahogy azt a nyugati történetírás elképzelte. Fritsche véleménye szerint a Képzőművészeti Osztály az általa kidolgozott listával két különálló panteont hozott létre, a nemzetközi forradalmi-szocialista mozgalom panteonját és az orosz-nemzeti szellemi kultúra panteonját, amelyek között szavai szerint „űr tátong, amit a jövőben be kell tölteni”, hiszen a kultúra, a tudósok, művészek és írók művei ugyanolyan nemzetköziek, mint a szocializmus. Az írók közül különösen hiányolja a reakciót ostromozó, a carbonari mozgalomban résztvevő és „a görögök szabadságért folytatott szent harcában” elesett Byront, a nőjogi harcos írónőt, George Sandot, aki „a feminizmusról áttért a szocializmusra”, valamint Johann Wolfgang Goethét, a Faust alkotóját, aki néhány év alatt „individualista-egoistából lakatlan puszták kolonizátorává vált azzal, hogy az élet értelmét és örömét az elkövetkezendő nemzedékek számára végzett önfeláldozó munkában találta meg”. A tudósok névsorából pedig Galilei, Newton, Cuvier, Darwin, Pasteur és a Curie-házaspár megjelenését hiányolja Lomonoszov és Mengyelejev mellől.

Látható tehát, hogy a bolsevik propaganda felhívta rá a figyelmet, hogy nem elég nemzetközi a lista, amit a jövőben ki kell javítani. Ez egyébként magukban a döntéshozókban is felmerült, ugyanis a Népbiztosok Tanácsa által elfogadott listához tartozik a fentebb már idézett határozat, amit kutatók hajlamosak elfelejteni. Eszerint felismerték a külföldi írók hiányának problémáját, ill. kétségtelenné tették, hogy Marxnak és Engelsnek kell szerepelnie az első helyen az új panteonban. Ugyanakkor a misztikus vallásfilozófus, Vlagyimir Szolovjov láthatólag nem fért bele a forradalmi gondolkodásba, s az *ad hoc* jelleget az is mutatja, hogy a lista összeállítói az 1905-ös forradalom mártírjairól teljesen elfelejtkeztek: ezt az űrt próbálták Baumannal és Uhtomszkijjal, az 1905-ös események áldozataival betölteni.

A nemzetiségi összetétel ezek alapján nem valamiféle tudatos politikai döntésnek tűnik, hanem sokkal inkább a lista összeállítóinak sietségét és „hanyagságát” tükrözi. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni még egy forrást, a Közoktatásügyi Népbiztosság 1918. február 14-i határozatát, amelyben 58 orosz íróat neveznek meg, akiknek művei kiadására állami monopóliumot rendelnek el 5 évre.²⁰ Az ebben felsorolt 58 íróból 4 megtalálható az általunk vizsgált lista forradalmárai között (Bakunin, Herzen, Lavrov, Rilejev), 17 pedig az írók, költők között (Belinszkij, Gogol, Dosztojevszkij, Dobroljubov, Kolcov, Lermontov, Mihajlovszkij, Nyekraszov, Nyikityin, Ogarjov, Piszarev, Puskin, Ragyiscsev, Szaltikov[-Scsedrin], Tolsztoj, Gleb Uszpenszkij, Csernisevszkij), vagyis a két lista 36%-ban megegyezik egymással. Az augusztus 2-án publikált listán az írók és költők kategóriája még 3 új névvel bővült (Novikov, Sevcenko, Tyutcsev), de összességében 85%-os egyezést mutat a február 14-én kialakított irodalmi kánonnal.

A két lista összevetése alapján olybá tűnik, hogy létezett egy kiforrott kánon a forradalmárokról és társadalmi gondolkodókról vonatkozóan, és volt egy lista, amit korábban összeállítottak az írókról. Utóbbiból kiválogatták a legismertebbeket (no meg hozzátettek még hármat, akiket kifelejtettek annak idején; hiszen az efféle hibák láthatólag nem voltak ritkák ebben az időszakban). A két listát egybegyűrték, és hozzátettek még 4 hevenyészve összerakott kategóriát a művészekről, zeneszerzőkről, tudósokról és színészekről.

A világos propaganda igénye és a rögtönzés tehát együttesen jelent meg. Kiváló illusztráció az egész korai időszakhoz Trockij visszaemlékezése:²¹

---

²⁰ Ot Komisszariata po narodnomu proszvescsenyiju. Gazeta Rabocsego i Kresztyjanszkogo Pravityelsztva No. 27 (72) (1918. február 19.)

²¹ Trockij, Lev: Életem. Önéletrajzi vázlat. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1989. 290–291.

Az első időszakban, megközelítőleg 1918 augusztusáig aktívan részt vettem a Népbiztosok Tanácsának általános tevékenységében. A Szmolnij-időszakban Lenin mohó türelmetlenséggel igyekezett dekrétumokkal megválaszolni a gazdasági, a politikai, az adminisztratív és a kulturális élet minden problémáját. Távolról sem a bürokratikus szabályozás szenvedélye vezette őt, hanem az a törekvés, hogy a párt programját a hatalom nyelvén fejtsse ki. Tudta, hogy a forradalmi dekrétumokat egyelőre elenyésző részben hajtják végre. A végrehajtás és az ellenőrzés biztosítása különben is jól funkcionáló apparátust, tapasztalatot és időt feltételezett. Ugyanakkor senki sem tudhatta, mennyi idő adatott nekünk. A dekrétumoknak az első időszakban inkább propagandisztikus, mintsem adminisztratív jelentőségük volt. Lenin sietett elmondani a népnek, mi is az az új hatalom, mit akar, és hogyan szándékozik megvalósítani a céljait. Csodálatra méltó fáradhatatlansággal vette sorra a kérdéseket, kisebb tanácskozásokat hívott össze, információkat rendelt meg a szakemberektől és maga is bújta a könyveket. Én is segítetttem neki.

Leninben erősen élt a kontinuitás érzése, ha az ügyről volt szó, amelyen dolgozott. Mint nagy forradalmár, tudatában volt annak, mit jelent a történelmi hagyomány. Hatalmon maradunk, vagy megdöntenek bennünket – ezt nem lehet előre látni. De minden körülmények közt a lehető legvilágosabbá kell tenni az emberiség forradalmi tapasztalatait. Jönnek majd mások, és az általunk kijelölt és megkezdett úton újabb lépést tesznek majd előre. Ebben a szellemben folyt az első időben a törvényhozó tevékenység. Ugyanebből a megfontolásból Lenin türelmetlenül sürgette a szocializmus és a materializmus klasszikusai műveinek mihamarabbi orosz nyelvű megjelentetését. Arra törekedett, hogy állítsanak föl minél több forradalmi emlékművet – akár a legegyszerűbbeket, mellszobrokat, emléktáblákat – minden városban, s ha lehet, a falvakban is: hadd eresszen erős gyökeret a tömegek tudatában mindaz, ami történt; hadd hasítsa a lehető legmélyebb barázdát a nép emlékezetében.

Az első időkből részleteiben állandóan megújuló Népbiztosok Tanácsának minden egyes ülése olyan volt, mint egy-egy roppant nagyszabású törvényhozói improvizáció. Mindent újra kellett kezdeni. "Precedensek" felkutatására nem volt mód, nem lévén ilyesmi a történelem raktárán.

A panteonváltás összegzése

Összességében jól kirajzolódik az októberi forradalmat követő időszak mai kutatásának két tendenciája. Vörös Boldizsár felülről szemléli a bolsevikok szándékait, s másodlagos források alapján próbál ítéletet alkotni. Salajeva pedig alulról, a nép befogadókészsége felől közelíti meg a kérdést, s a posztmodern történelemtudományhoz híven az elsődleges forrásokra támaszkodva próbálja feltárni a folyamatot a legapróbb részletekig, amit persze megkönnyít számára, hogy tud oroszul, és rendelkezésére állnak a források. Viszont mindkettőjük megközelítésében érezhető valamiféle leleplező igény, Vörös Boldizsáréban az, hogy „lám a bolsevikok csak a hatalmat akarták megtartani mindenáron”, Salajeváéban pedig az, hogy „lám, mégsem volt olyan zökkenőmentes minden, ahogy azt 70 évig adagolták nekünk”.

Egyik sem mond semmit arról, miért lehetett a bolsevik propaganda olyan sikeres, hogy a tömegek támogatásával sikerült megnyernie egy polgárháborút gyakorlatilag az egész világ ellen. Mindazonáltal Salajeva iránya megfelelőbbnek tűnik. Az elsődleges források újbóli áttekintésével elérhető, hogy „felülnézeti” vagy „alulnézeti” perspektíva helyett belehelyezzük magunkat az eszmék és történések horizontjába, s jobban megérthessük, mi mozgatta az egyéneket; ezekből a mikrotörténetekből pedig egy pontosabb makrotörténeti, eszmetörténeti képet rekonstruálhatunk. Ugyanakkor azt is el kell fogadnunk, hogy sokszor a véletlenek összjátéka alakítja a nagy történelmi folyamatokat.